

Di Blasio Barbara

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

ORCID:0000-0001-6066-7796

Oktatás és globalizáció – Sérülékeny társadalmi csoportok

Absztrakt

Korunkat meghatározó fogalmak a globalizáció, tudomány és technológia. Az egyént érintő felgyorsult változások inkongruenciát és ellentmondások sorozatát idézi elő, amelyeknek egyik lehetséges feloldása a képességek új rendszerének kialakítása. Nemzetközi mérések alapján azonban látjuk, hogy az oktatásunk hatékonysága általában alacsony, miközben bizonyos társadalmi csoportoknak a felhalmozódó kulturális hátrányok leküzdésére egyre nagyobb szüksége van intézményi támogatásra. Tanulmányomban hátrányos helyzetű társadalmi csoportok iskolai sikerességének esélyeit vizsgálom, érintve a globalizmus társadalmi hatásait. Ebben a bonyolult társadalmi helyzetben a sérülékeny csoportok között a női fogvatartottak életvilágát, illetve a börtönben zajló oktatás hatására történő mentalitásváltozást mutatom be.

Kulcsszavak: globalizáció, oktatás, sérülékeny csoportok, női fogvatartottak mentalitása

Abstract

Education and globalisation

The concepts that define our age are globalization, science and technology. Accelerated change affecting the individual causes incongruence and a series of contradictions, one of the possible solutions to which is the development of a new system of abilities. However, based on international measurements, we see that the effectiveness of our education is generally low, while certain social groups increasingly need institutional support to overcome accumulating cultural disadvantages. In my study, I examine the chances of school success of disadvantaged social groups, touching on the social effects of globalism. In this complex social situation, I present the life of female prisoners among vulnerable groups and the change in mentality as a result of education in prison.

Keywords: globalization, education vulnerable groups, mentality of female prisoners

Bevezetés

A globalizáció jelensége tetten érhetően átszövi világunkat, amelyhez a világháló birtokbavételével gyorsuló mértékben közelítünk. Akarva-akaratlanul új kultúrák részesei lehetünk, amely jelenség a bennünket érintő globalizációs kérdések közepette figyelmünket fokozottan a kultúrára irányítja. A kultúra egyben történet, amelyben a jelen összefonódik a múlttal és a jövővel. Olyan társadalmi örökség, amely a közös emlékezet révén öröklődik generációkon át, amely formálja az embereket és intézményeiket, és nem választható el az egyéni élettörténetektől. Az emberi létezés fenyegetően gyors átalakulása már nemcsak a szociálpszichológia számára üzenet, hanem a filozófia jelentős aktualitását is előrevetíti.

A fogalmak változása, fokozott használata, úgymint politikai és vállalkozói kultúra, interkulturalizmus, multikulturalizmus, a párbeszéd kultúrája, és így tovább, nem segít bennünket a kulturális eligazodásban. A kultúra fogalma számos helyen jelenik meg, ezért úgy érezzük, hogy

részei vagyunk a kulturális eseményeknek, ismereteink kielégítőek a témában, mégis alapvető problémákat tapasztalunk magunk körül, még élményszinten is. A társadalmi jelenségek nyomán, különösen a post-COVID helyzet okozta traumák hatására, a társadalmi kohézió gyengülését érzékeljük magunk körül, miközben tudásunk szerint elméletileg a kultúra összeköti az emberek csoportjait, befolyásolja az emberek magatartását. Tanulmányunkban a globális világ kihívásai közepette egy társadalmilag sérülékeny és alulkutatott csoport jellemzőit, mentalitását mutatjuk be.

Filozófiai elmélkedés

A filozófia képviselői az ezredforduló óta fokozottan keresik a válaszokat az egyén és a csoportok egymáshoz fűződő viszonyainak átalakulására. A kulturális azonosság és különbözőség vizsgálata központi kérdéssé vált, főleg a demokrácia-kutatásokban. A demokratikus intézményeknek figyelemmel kell lenniük a civil társadalomra, amelyben az egyén kifejezheti érdeklődéseit és szabadon választhatja meg a számára megfelelő csoportosulásokat. Napjaink egyik problémája, hogy a globális átalakulás során kialakuló kulturális homogenitásban miként ragadhatók meg és tarthatók fenn az üdvözlendő különbözőségek (Huntington 2008).

A polgári forradalmaknak köszönhetően kialakultak a demokratikus államok, az ún. felvilágosodás nyomán pedig megtörtént az egyén régi vagy elavultnak vélt béklyók alól történő felszabadítása, melynek folytán az egyén identitása vált a kultúra alapvető pillérévé. A hangsúlyozott individualizmus a modernitás termékeként az egyént teszi központi és meghatározó szereplővé. A nyugati kultúra individualizálódott emberére mindeközben a külső kontrollosság jellemző, hiszen számos, egyidejű külső kontrollnak kell eleget tennie (Elias 1987). A nyugati civilizáció embere háromszoros szabályozásban él. A természet, a társadalom és az egyén saját szabályai szerint éli mindennapi életét. Az egyén a szabályok rendszerében leginkább a „belsőből” eredő szabályok változtatásában járt eddig sikerrel. Az individualizmus által az egyén szembefordulhatott a tradíciók világával, és kívül helyeződött az elődöktől örökölt hagyományok rendszerén. Az apáinktól örökölt hagyományok és társadalmi értékek megkérdőjeleződtek. A viszonylag hirtelen bekövetkező társadalmi változások a kultúra forradalmi megújulását idézték elő. A civilizatorikus folyamatok és az individualizmus megerősödése kapcsán lényeges kérdés, hogyan tudunk egy új „globális” társadalmat kiépíteni, figyelembe véve a társadalmi egyenlőséget és szolidaritást, a demokratikus értékeket, de teret hagyva az individualizmus érvényesülésének is. A már említett dialógus-problémának egzisztenciális aktualitása van, amikor a globalizációs tendenciák felerősödésének és a partikularitások felértékelődésének vagyunk tanúi. Mindennapi életünk szerves részévé vált az idegennel való találkozás, a másággal, akár önnön másággunkkal való szembesülés. Széles konfliktusmezőben élünk.

A helyi vagy a nemzetközi politika által befolyásolt események média által való megjelenítése során születnek vagy szülehetnek győztesek, eligazodási lehetőséget kínálva az egyén számára az őt érintő, a társadalom oldaláról érkező diffúz és kiismerhetetlen információáradatban. A hagyományosnak mondott értékek, mint a vallási rendszerek és a helyi kisközösségek által közvetített, a közösségteremtést szolgáló értékek pedig mára elhalványultak. A jelenséget aggodalmat keltőnek érezzük. Az elnyomott társadalmi rétegekkel kapcsolatos, gyakran hangoztatott részvét mellett központi szerepet kap a közösségépítés és együttműködés lehetősége, a posztmodern ember magányának az enyhítése.

René Girard (1961) amerikai tudományfilozófus, antropológus szerint azonban nem kell az egyébként a kultúrát alapjaiban érintő változástól megijedni. A változás összefügg az erőszak jelenségével. Az emberi társadalomnak része az erőszak és annak árnyalatai. A gyengébbet valamilyen módon mindig legyőzi az erősebb. A vesztes háborúban a vesztesek kénytelenek elismerni a vereséget. A bűnözőt elítélik és bebörtönzik, majd helyreáll a rend, és kezdődik minden körforgásszerűen előről. Az erőszakosság a társadalomban létezés velejárója, a túlélés záloga. Az „erőszakosság” visszautasítása társadalmon kívülivé, kultúrán kívülivé tesz. Ennek a létformának a megtestesítői a művészek, zenészek, akik érzékenységgükkel a létrehozott „erőszak-kultúránk” peremén élnek. Girard szerint templomaink elnéptelenedése, a szekularizáció, amely az európai társadalmakat ma jellemzi, nem a vallás eltűnését jelzi. A vallási érzékenység minden emberben ott marad, csak másképp ölt testet. Ma történeteinket kell másként elmondani, az adott kortól a valódi másággunkat kell kifejeznünk azzal, hogy nem öltjük magunkra

az adott korszak „jelmezeit”. A ma emberének a hangsúlyokat máshova kell helyeznie. René Girard gondolatai egyik fő vonulata, a vágy mimetikus természetének leírása. Azt mondja, hogy vágyainkat kölcsönkapjuk, vagyis mások ugyanarra a tárgyra irányuló vágya kelti fel bennünk a vágyat. A „modell” vágya meghatározó a számunkra. A tárgyon keresztül azonban a modell lényét keressük, mindig egy háromszögben működve. A vágy metafizikai és végtelen természetű, több mint szükséglet. A mimézis a modell tudattalan utánzása, amely vonatkozhat annak külső megjelenésére, tulajdonára vagy egész lényére. A vágy másik jellemzője, a rivalizálás. Ennek jelentése szerint ugyanarra vágyunk, amire a másik, de ezt tagadjuk, sőt azt is tagadjuk, hogy a vágyunk a másiktól eredne. A mimetikus vágy felfedezése vezette Girard-t az erőszak természetének vizsgálatához. Véleménye szerint a rivalizálás miatt a közösséget állandóan az erőszak megjelenése fenyegeti, amely hatással lehet az emberi csoportok szerveződésére is.

Charles Taylor (1979) filozófiai antropológiájában az egyént erkölcsi horizonton belül létezőnek tekinti. A közösséget érintő erkölcsi keretrendszer az emberi közösségek kontextusában létezik. Az egyén az értékítéletét a nyelvhez hasonlóan sajátítja el, így az erős értékítéletek egy nyelvi-kulturális közösséghez, egy életmódhoz kötődnek. Az erkölcsi nyelvet megtanulni csak dialogikus formában, interakciók során lehet. Erkölcsi szótárt sajátítunk el, a diskurzus szereplőinek reakcióiból pedig tanulunk, mert ők visszatükröznek számunkra. A modern nyugati kultúrában szocializálódott egyéneknek szinte automatikusnak tűnik az értékek elsajátítása, amelyeknek eredetét nehéz megtalálni. Taylor szerint is a saját identitás kialakításának fontossága a modern kultúra sajátossága. A (poszt)modern ember már nem tekinti magát egy hierarchikus világrend részének, hanem az egyéni autonómia elismertetésével az emberi jogok fogalmához kerül közel. A felvilágosodásban gyökerező individualizmus modernkori öröksége az erkölcsök relativizálódása és hanyatlása, ahogy azt korábban már említettük. Taylor, Max Weber modernitás felfogására utalva kimondja, hogy a szekuláris világ varázstalanított, hiányzik belőle a transzcendencia. A transzcendenciával egyidőben az emberi élet magasabb céljai is kivesztek, amely hiányállapothoz vezet. Így válik mindennek a mércéjévé az emberi boldogság. A boldogság állapota viszont csak pillanatnyilag lehetséges, nem permanens állapot, és ezen állapot elérésére létezésünkben nincs is garancia. Összefoglalva, Taylor a modernitást nem tekinti tökéletesnek, de nem is pesszimista vele kapcsolatban (Taylor 1989).

Ahhoz azonban, hogy a társadalom biztonságosan működjön, szükség van erős egyéni értékítéletre, amelyek a nyugati liberális demokráciák erkölcsi keretrendszerének részei. Erkölcsi meggyőződéseink, morális intuícióink a kultúrában gyökereznek. Ilyenek például az autonómia, a szabadság, az emberi jogok, törvény előtti egyenlőség, vallás- és sajtószabadság stb.; ma számunkra magától értetődő elvekként vannak jelen. Taylor szerint ezeknek a szellemi javaknak a fenntartásához azonban a társadalmi-kulturális közegnek, az erkölcsi keretrendszernek át kell öröklődnie az újabb generációk számára (Taylor 1995). Meg kell őrizni a modernitásban elfogadott erkölcsi elveket. A túlzott individualista szemlélet –, amely az egyén boldogságát helyezi célként a középpontba – hatására a modern szabadságjogok veszélybe kerülhetnek.

Taylor (1997) is vallja, hogy az identitás, az egyén erkölcsi keretrendszere a másokkal folytatott dialógusok folyamán alakul ki. A dialógusra nemcsak az identitás kialakításához, de a fenntartásához is szükség van. Az egyénnek egész élete során szüksége van a másik visszajelzéseire, ugyanis az erkölcsi keretrendszer fenntartásához a dialógusok biztosítják az alapokat. A multikulturalizmus jelenségeinek elemzése alapján, Taylor szerint a társadalomban az elismerés megvonása, az elnyomás egyik formájaként értelmezhető. Elismerést csak a másik személytől kaphatunk akkor, ha dialógusban maradunk. Az elismerés politikája lehetőséget ad az egyéni identitás fenntartásához és az önbecsüléshez, vagyis elengedhetetlen a kulturális integritás fenntartásához (Pogonyi 2007). Taylor kultúrkritikusként hangsúlyozza, hogy a modernitás felfogásának egyik tehertételévé vált az, hogy az „önkiteljesítés elsődlegességében” létrehozott társulásokkal tudunk csak azonosulni, amelyek az instrumentális célok megvalósításáig állnak fenn. Ezért nem is jellemezheti azokat a legfontosabb összetartó erő, a hagyomány. A rendfelfogás kifejtése kapcsán Taylor kiemeli, hogy a kötöttségek nélküli, önkifejező szubjektum egzaltációja után logikailag is vissza kell térni a kötöttségeiben és történeteiben, az azokban felépülő egyénről való beszédhez. Ezek szerint felül kell értékelnünk az elsődleges csoportok szerepét, amelyekben az egyén az identitását felépíti. Az önállóság képességét, az autonómiát az

egyén csak valamilyen társadalmi környezetben tudja megélni. A társadalmi kapcsolatrendszerektől elszakadt individumot tehát vissza kell vezetni a csoportokba vagy a másik egyénnel történő találkozásokba, ahol a személyisége a visszatükrözések révén bontakozik ki és fejlődik. Fontos kulturális összefüggésnek látszik, hogy nincs reális interkulturalitás kölcsönös ismertség és átjárhatóság nélkül (Egyed 2010).

A néhány hónapja elhunyt kiváló filozófusunk, Fehér M. István elemzése nyomán globalizált világunkban az egzisztencialista filozófiának és a létkérdéseknek ontológiai elsőbbségük van (Kuhn 2000; Fehér 2001). Az ember hangolt lény, érzelmei is vannak, nem csupán racionális vagy irracionális lény. Döntéseit érzelmei is befolyásolják. Az egyéni érdekek túlhangsúlyozása a döntések idejének és az egyén szempontjából érvényes minőségének zavarát idézi elő. A zavarokat éppen az emberi döntések körülményei okozzák. Napjaink individualizált világa teret enged a döntések elodázásának, mert az egyén kizárólagos hatáskörébe rendeli. Az átlagember választások nélkül éli le az életét. Például, ha az ifjú ember nem választ, mert azt megteheti, akkor a lehetőségek birodalma veszi körül. A döntést kockázatosnak véli, mert azzal a többi döntési lehetőséget kizárja, ezért igyekszik minél később dönteni. A döntés által történő választással alakul ki a személyisége, de választás nélkül soha nem érheti el a valóságot. Amíg nem választ, addig egzisztenciális szempontból ő „senki”, de annak ígéretével, hogy még bárki lehet belőle. Heidegger (1989) szerint az ember a világban inautentikusként létezik, amelyet felválthat az autentikus lét. Az autentikus létbe való átmenet akkor történhet meg, ha tudatosan az egyénben, hogy ő inautentikus létben van. Az autentikussá lett emberi lét nem ismerhető fel külső jegyek alapján, mert ontológiai szempontból mindenki azonosnak látszik. A változások belsőleg zajlanak.

Inautentikus létünkre akkor ismerünk rá, amikor hiányt élünk meg, vagyis önmagunk hiányát. Hiányunk önmagunknak abból a világból, amelyet valóságként élünk meg, de ehhez a felismerésre élethelyzetünk tudatos átélésére van szükségünk. Korunkban a hiányt, akár az önmagunk hiányának a felismerését a globalizmus sokrétű hatása tovább nehezíti. A nyilvánosság mindent átlagossá tesz, befed, nem ismeri a fokozati különbségeket. A nyilvánosság egyben diktatórikus hatást fejt ki, mert azt sugallja, ebben a média is támogatja, hogy mi a követendő minta. Azt azonban, hogy honnan erednek a vélemények, senki sem tudja. Így a tömegember számára könnyű a döntés és a választás, de mindez nem az autenticitás irányába mutat. A nyilvánosság által vezérelt ember tömegemberré válik, arctalanná lesz. Inautentikus léte végtelennek tűnik. Ebben a létben az ember a múltat elfelejti, jövője nincs, mert arra még vár. Így a „végtelen” jelenben létezik. Az autenticitás szerint azonban a lét véges, a jövő az előrefutás, nem pedig a várakozás. A jövőből kibocsátott múlt alkotja meg a jelent. Az emberi lét megértése a jövő felé mozog.

A gondolatmenetet Martha Nussbaum, Amartya Sen és Hans-Herbert Kögler által kidolgozott modellekkel folytatjuk. A demokrácia intézményrendszere akkor képes hatékonyan működni, ha a benne résztvevők tudatosan képesek használni a felkínált lehetőségeket (Sen 1993; Nussbaum 1998). A demokratikus társadalom tagjainak szükségképpen kell azokkal a képességekkel rendelkezniük, amelyekkel sikeres résztvevői a társadalomnak és képesek újratermelni a társadalmi értékészletet a társadalmi kontinuitás biztosítására. Az egyéni sikeresség jegyében fel kell ismernünk és számolnunk kell az egyén kognitív fejleszhetőségével, élünk kell azokkal a megvalósítható lehetőségekkel, amelyekre az egyéni képességfejlesztések alapulhatnak.

Amartya Sen fejlődéskoncepciójában az emberi képességeknek kiemelt szerepük van, koncepcióját a képességeken alapuló életminőség eszméjének nevezhetjük (Boda 2007). A képesség fogalma leginkább úgy értelmezhető, mint egy szükséges tényező a dialogikus létformához, amely a társadalmi részvétel alapeleme. Sen az élet minőségét a létmódokat lehetővé tevő képességek alapján határozza meg. A létmódok a személy állapotának részeit képezik, vagyis az élet minősége a képességek kibontakozásához kötődik. A különböző létmódok előfeltétele a képességek halmaza. Sen pozitív szabadság fogalma azt jelenti, hogy az egyénnek lehetősége van a dolgok megtételére és megélésére. Az egyének képességhalmaza tehát eleve feltételezi a szabadsághoz való viszonyt. A képességhalmaz magába sűríti az egyén rendelkezésére álló működési és létmódok összességét. A képességek hiánya tehát magával vonja azt, hogy az egyén

kevesebb legyen, szellemi és anyagi javaktól megfosztottan éljen. Sen közgazdasági elméletében a képességeken keresztül összeköti a szabadságot és a jóllétet. Álláspontja szerint a fejlődés az emberi képességek kibontakozását jelenti, vagyis azt, hogy nő a különböző működési és létmódok megvalósításának lehetősége. Szerinte az értékes létmódokhoz hozzásegítő képességek fontosabbak az emberi javak tekintetében, mint a jövedelmi helyzet. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a pozitív vagy negatív szabadságjogokról alkotott Sen-féle véleményt tárgyaljuk, de utalunk arra a kijelentésére, hogy a plurális demokrácia adta lehetőségek utat engednek az emberi adekvát képességek fejlődésének.

Martha Nussbaum alakította ki az emberi képességek azon listáját, amelyek elengedhetetlenek a demokratikus intézményekben való sikeres részvételhez. Ezek a képességek a következők: megfelelő élettartam, testi egészség, testi épség, érzékek, képzelet és a gondolatok szervezése, érzelmek, gyakorlati érzék, valahova tartozás képessége, másokkal (természeti fajokkal is) való együttélés, játék képessége, részvétel és irányítás képessége. A demokratikus és igazságos társadalmaknak ezeknek a képességeknek a bizonyos mértékű fejlődését támogatniuk kell (Nussbaum 1998).

Hans-Herbert Kögler (1999), a kritikai hermeneutika képviselője szerint a demokratikus társadalmakban létszükségletként jelentkezik a mások iránti nyitottság, az uralom helyett a partnerség, az együttműködés és a hatalmi beszédmódok helyett a dialógusra való áttérés igénye. A filozófiai gondolkodás a dialógusban olyasmire talál, ami az emberi létezés alapvető tartozéka és benne az emberi létezését alapjaiban ragadja meg. A kritikai hermeneutika pedig éppen a dialógusok megvalósulásának alapfeltételeként közelít az egyének élettörténeteikhez, mint közösen birtokolt és ismert kontextushoz. Kögler dialogikus köre alapján a beszélő és a másik kapcsolatának feltétele a szöveg, amely szimbólumokat tartalmaz, akciókat ír le és ismerős élettérben zajlik. A szövegek élettörténetek, amelyek mindenki számára nagyjából ismerős jeleneteket ábrázolnak azzal a kitételrel, hogy más-más kulturális szimbólumokat és kódokat tartalmazhatnak, amelyek a valóságról alkotott elképzeléseknek egyéni színezetét adják. Az élettörténetekből következtethetünk a dialógusban lévő egyének társadalmi cselekvéseinek hatásaira vagy hatékonyságára. Kirajzolódik az egyén társadalmi tudatossága is, amely a cselekvéseit és döntéseit befolyásolja, az életvezetését irányítja. Az élettörténetek referenciaként szolgálnak az elbeszélő és a partner kapcsolatában, tered engedve a kölcsönös reflexióknak. A dialógus során megosztott élettörténeti elemek a valósághoz kötődő tapasztalatokból erednek.

Az újkori filozófiai hagyományban és az ebből fakadó egyes jelenkori filozófiai törekvésekben a dialógus-probléma a nyelvi-megismerési struktúrákhoz és folyamatokhoz kapcsolódva jelentkezett. A kommunikáció iránti megnövekedett érdeklődés fokozatosan állította előtérbe az emberi dialogikus megnyilvánulásoknak az interperszonalitás, interszubjektivitás és a társadalmi viszonystruktúrák körében való megalapozottságát, a különböző beszélési és cselekvési módokkal, a hatalomképződés és hatalomgyakorlás nyelvi folyamataival való kapcsolatát (Veress 2001). Ezen a körön belül a dialógus problémája a közlési módok, beszédcselekvések problémájaként merül fel, többnyire olyan egymást kölcsönösen kizáró oppozíciók összetevőjeként, mint diskurzus–dialógus, beszélés–beszélgetés. Az episztemológiai hagyománnyal és a nyelvfilozófiai paradigmával szemben a jelenkori filozófia hermeneutikai paradigmája az emberi létezés dialogikus mivoltát állítja a filozófiai vizsgálódás előterébe. A résztvevők köztes tere, a közöttség szférája nemcsak a beszélő és a „dolog” viszonyára, hanem a beszélők egymáshoz való viszonyára, az interperszonalitás és interszubjektivitás szférájára is kiterjed. A partnerszerep tudatos vállalása azt feltételezi, hogy a párbeszédben résztvevő egyén önmagával egyenértékűnek és egyenlő esélyekkel rendelkezőnek tekintse partnerét, s a felek kölcsönösen biztossítsák egymás számára az elismerést. Ily módon válik lehetségessé a különbözők találkozása, az egyenlőtlenek esélyegyenlősége.

Ilyen esetek állhatnak elő az élet különösen deformálódott tartományaiban, például a börtönökben vagy pszichiátriákon. Az értelmezés feladata az értelmezőre hárul, ami azt jelenti, hogy megtanulja megkülönböztetni a saját kontextusértését a szerző vagy beszélő kontextusértésétől. A megértetés horizontját pedig az életvilágok képezik, és a világmegértések szorosan kötődnek cselekvésorientációkhoz.

A filozófián túl a társadalomelméletként fellépő szociológia a cselekvésemélet fogalmait is előszeretettel használja. G.H. Mead nagy társadalomelméleti gondolkodóként olyan paradigmát vezetett be, amely a szimbolikusan közvetített interakciót összefűzi a szerepvállalás mimetikus aktusával, amikor a szubjektum magáévá teszi a másik szubjektum órá irányuló várakozásait (Mead 1973). Mead nem kevesebbet állít, mint hogy csak szocializálódás útján lehet individualizálódás, amelyben a kommunikáció elengedhetetlen. Mead szerint a beszélő és hallgató között a nyelvi kommunikációval attitűdöket is cserélünk. Az attitűdátvétel során egybehangzó értelmezések jönnek létre, az érintkező felek megtanulják a gesztusokat kommunikatív, kölcsönös szándékkal alkalmazni, az interakció résztvevői a gesztusoknak azonos jelentést tulajdonítanak. A kommunikatív cselekvésben a nyelv a megértetés funkcióján túl a cselekvő alanyok célirányos tevékenységeinek összehangolását is végzi, illetve az alanyok társadalmiasításának a közege.

Hiányállapotok a globalizmus hatására

A globalizáció, az emberi létezés komplexitása, a globális világunk és benne az ember társadalmi megfelelése számos többértelmű pedagógiai kérdést is felvet, amelyek megválaszolásában a neveléstudománynak fontos szerep jut. Korunkban – amely a 20. század utolsó évtizede óta gyors ütemben alakult ki és folyamatos átalakuláson esik át – lényeges jelentéssel bíró kifejezések váltak uralkodóvá: globalizáció, tudomány és technológia. Ezek következtében az átlagember életében reflexióként szintén meghatározó jelentésű fogalmak hangsúlyosak: a globalizált világ folyamatai, inkongruencia és ellentmondás, a képességek új rendszere. Jelenünket olyan kifejezésekkel jellemezhetjük, amelyeknek a hatásai az egyén életében visszafordíthatatlanok, amelyek körülöttünk kognitív és etikai változásokat sugallanak (Bauman 2010). Ezen hatások a neveléstudományt is adekvát megoldások keresésére sarkallják. Az oktatásnak a formális és informális képzéseknek a bonyolult világ folyamatait értelmezni képes állampolgárokat kell nevelniük, hogy a globalizált és komplex világ minél teljesebb megértése elérhető legyen számukra. A megváltozott körülmények miatt szükségünk van új nevelésfilozófiai paradigmára, amely például a neurokognitív tudományokon alapszik. Olyan paradigmára lenne szükség, amely a tudásnak és a tudományos megismerésnek számos értelmezése mellett, a globalizált társadalomban élő egyén tudáson alapuló életstílusának minőségén javíthat (Abravanel, D’Agnese 2015). Nem kielégítő számunkra annak a kijelentésnek a teljes elfogadása, hogy a világ olyan mértékben komplex és bonyolult, hogy gátakat szabhat az emberi megismerésnek. A neveléstudománynak feladata, hogy felismerje és rendszerezze azokat a szükséges tartalmakat, módszereket és kompetenciákat, amelyek a komplex világban az egyén eligazodását, önrendelkezését segítik. A kompetenciákat olyan rendszerbe foglalja, amelynek háttérében a kognitív tudományokat találjuk. A kognitív idegtudomány képviselői a tanulás mechanizmusairól számos új eredményt osztanak meg a szakmai közönséggel (Csépe 2011).

Eközben a mai fiatalok generációja a megszokottól eltérő, megváltozott igényekkel jelentkezik, különösen más attitűddel viszonyulnak mind a tárgyi, mind a szociális világukhoz. A filozófusok egyre hangsúlyozzák, hogy az általunk megélt gyors társadalmi átalakulások általában véve és oktatási szempontból nézve is a világhoz való új hermeneutikai hozzáállást igényelik, úgymint a formális képzések tartalmi és módszertani megújítása, az iskolai képzést meghatározó kurrikulumok személyre szabott formáinak kidolgozása (Minichiello 2014). Az oktatási rendszerünk által kitüntetett tudás fogalma is átalakulóban, kibővülőben van. A hagyományos tudásfelfogás szerinti oktatás már nem elegendően készíti fel a fiatalokat a versenyképes munkahelyeken történő helytállásra. Vagyis egyenlőtlenséget tapasztalunk a képzések kompetencia értelmezése és a vállalatok igényei között. Az ismeretjellegű tudás mellett a cselekvéssel kapcsolatos, képességjellegű tudás kap jelentős szerepet. Különösen a tudományos és a technikai tudás válik hasznossá, mert ezek együttesével tudja az egyén a globális világ problémáit értelmezni, illetve saját szükségleteit kielégíteni. A tudásnak a problémák értékelésekor vertikálisan elmélyültnek kell lennie, szemben a horizontálisan ma már szinte kezelhetetlen mennyiségű információk befogadásával.

A globalizált gazdasági folyamatok számára kiemelt jelentőségű kreativitás mellett a 21. században az egyén jóval többször kényszerül autonóm döntések meghozására, önálló kezdeményezések kivitelezésére, társadalmi részvételre és együttműködésre.

A felgyorsult és kellően bonyolult gazdasági-társadalmi folyamatok közben egyre több a segítségre szoruló egyén, akire a megélt folyamatok elidegenítőleg hatnak. A kihívásokra kompetenciahiányos bizonytalansággal reagálnak, deviáns utakon próbálnak érvényesülni, és vágyaikat elérni. Kihívás számukra sokszor a generációkon keresztül görgetett és egyre növekvő szegénység, a média sugallta álvalóság és a saját egzisztenciájuk összehangolása, a kulturális szakadékok értelmezése és betemetése. A globális kihívásokra, főleg a hátrányos helyzetű egyének és csoportok esetén, az iskola nyújthatja a legfontosabb kapaszkodót.

Egy sérülékeny társadalmi csoportról

A pszichológia iránt érzékeny antropológusok hangsúlyozzák, hogy a kultúra nem véletlenszerű csoportok együttese, hanem az adott kultúrában a csoportok koherenciát és szervezettséget mutatnak. Történeteik közös elemeket tartalmaznak, a történeteket kölcsönösen megosztják egymással. Így az élettörténetek elemzéséből olyan társadalmi tényezők is kidomborodhatnak (játzmák), amelyeknek jelentős szerepük lehet abban, hogy az adott személy kinek vallja magát, és hogyan cselekszik (Szász 2002). A társadalomtudományos megismerés szempontjából hangsúlyos lehetőség az életvilágok feltárása, megismerése (Habermas 1994). Az életvilág az élettörténetek elemzésével válik összefüggésszerré. Ezért a női fogvatartottak körében a tartalomelemzés a megismerés egyik alkalmazható módja.

A női fogvatartottak állandó és alig változó létszámú populációt képeznek a fogvatartottak körében. Ez a társadalom évszázadok óta meghatározó, de a történettudomány, a jogtudomány, sőt a börtönkutatás részéről is figyelemre alig méltított csoportja. A 21. század első harmadában, a világtörténelem második nagy női emancipációs hulláma, a családi erőszak és bántalmazás napirendre kerülése idején a téma aktualitása kiemelkedő (Mezey 2012). A fogvatartottak demográfiai adatai alapján elmondható, hogy 2019-ben 7,68% a nők aránya a fogvatartotti populációban, ebben jelentős változás nem tapasztalható az előző évekhez képest (Várkonyi 2020). A nők létszáma 2020-ban 1291 fő volt (Várkonyi 2021). Társadalmi szempontból a női fogvatartotti csoport azért meghatározó, mert a család egyik alappilléreként a kriminalitásuk a következő nemzedék szocializációjában fontos szerepet játszik.

Kutatásunkban a nők helyzetének, mentalitásuknak megismeréséhez 22 fő életinterjúját rögzítettük a Kalocsai Fegyház és Börtönben, 2019-ben. A hosszuidős női fogvatartottak emlékeiben az elzárás előtti cselekmények, események és élmények igen élénken élnek, amelyeket élettörténeteikben elmondanak. Majd mindenki történetében egy mélypont érzékelhető, amit a börtönhöz köthető élmények okoznak. Néhány évig az új, sokkoló és traumatikus élmények hangolják át az emlékeket, az üresség érzése és a befeléfordulás lesz rájuk jellemző, történeteik színtelenné válnak. Majd jó esetben megindul egy újfajta építkezés, az életvilág kereteit a szabadságvesztés, a rezsim tartalmi elemei rendezik át. A prizonizáció mellett a börtönkörnyezetben pozitív lehet a foglalkoztatás és képzések kompetenciafejlesztő hatása, amely a fogvatartotti körben az önhatékonyság érzését fokozza. Az egyén magatartás változásának háttérben az oktatás-képzés hangsúlyossá válik, amely a mentalitás társadalmilag elfogadott normáihoz igazodását eredményezheti.

A mentalitás (gondolkodásmód) fogalmának meghatározása több elmélet felvázolását igényli, amely jelen tanulmányban a terjedelmi korlátok miatt nem lehetséges. Néhány kutató nevét említve már egyes irányzatokat is jelölünk. Revel (1968), Le Goff, Ariés, Burke (1997) és Duby úgy vélekedtek, hogy történetek révén juthatunk közel a mentalitás megértéséhez (Czoch 2006).

- A mentalitástörténet az egyéni helyett a kollektív viselkedésre helyezi a hangsúlyt, és a hétköznapi, illetve elit gondolkodású emberek gondolkodásmódját egyformán értékesnek véli.
- A mentalitástörténeti munkák szerint a társadalmi létezést a kulturális tényezők ugyanúgy befolyásolják, mint a gazdaságiak. Szerintük a kulturális elemek határozzák majd meg a gazdasági és a társadalmi feltételeket.

A számunkra használható mentalitásvizsgálattal a történeti antropológia foglalkozott elsőként az ezerkilencszázas évek végén. Eszerint az egyén viselkedését a gondolkodásmódja határozza

meg, tehát a mentalitásváltozás az életfeltételek változásával függ össze. A minták meghatározzák az azonos társadalmi körülmények között élők beállítódását, amelyek a kulturális kódok által újratermelődnek.

A hosszúidős női fogvatartottak életük jelentős időtartamában tartózkodnak fegyházban/börtönben, ahol a kinti életüktől eltérő feltételek között élnek, rendszeres munkáltatásban, oktatásban és egyéb tevékenységekben vesznek részt. Az évek múltával joggal vizsgálhatjuk meg a fogvatartottak mentalitásváltozását, amelyet az egyéni kompetenciafejlődés idéz elő. Ugyanakkor az életvilág feltárása és a mentalitás megismerése teszi lehetővé akár egy új foglalkoztatási, fejlesztési modell kidolgozását azon női fogvatartotti állomány számára, akik tudatosan készülnek a szabadulásukra, és a reintegrációba is tevőlegesen kívánnak bekapcsolódni. A reintegrációnak nem megtörténnie kell velük, hanem annak sikeres megvalósításában szereplőnek kell lenniük (Di Blasio, Ács-Bíró 2019).

Újabban néhány tanulmány behatóan foglalkozik a hosszúidős fogvatartottak személyiségének és magatartásának jellemzőivel. Kutatások jelzik, hogy az öt évnél hosszabb büntetést töltők között ún. funkcionális pszichoszindróma léphet fel, amely érzelmi, önértékelési zavarokkal, kognitív nehézségekkel, megváltozott realitásérzettel, fokozódó neurotikussággal és agresszióra való hajlammal jár (Bozsó et al. 2018). A fogvatartottak többségéről elmondható, hogy a szocializációs deficitjeik és az alacsony szocioökonomiai státuszuk miatt hiányos megküzdési és döntési mechanizmusokkal rendelkeznek. Antal Szilvia és Solt Ágnes (2013) tanulmányában a veszélyeztető és megóvó tényezőket vizsgálták. Mi is számba vettük a legveszélyeztetőbb tényezőket és a pszichés támaszt nyújtó lehetőségeket (Lásd 1. táblázat). Az időskor és az egészség romlása jelentősen rontja a kilátásokat, azonban minden, ami elősegíti az autonómia és önállóság fejlődését, pozitívan hat a fogvatartottak lelki egyensúlyára, a problémáikkal való megküzdésre.

A büntetés-végrehajtás intézeteiben működő oktatási-képzési formák a börtön szubkultúrája ellen hatnak, illetve a változatos pozitív és fejlesztő hatások megfelelő irányba befolyásolhatják a női elítéltek életstratégiájának, mentalitásának alakulását.

Eredményünk szerint elengedhetetlen és nélkülözhetetlen szerepe van az oktatás-nevelés, foglalkoztatás általi értékeremtésnek/formálásnak. Az elsődleges cél a női fogvatartottak (akik többségében többgyermekes anyák) továbbképzése nemcsak az általános ismeretek, de a készség- és képességfejlesztés területén is. Jelenleg a többségi oktatás mintájára zajlik általános és középiskolai szinten az oktatás, ellenben célzott és módszertanilag adekvát készség- és képességfejlesztésről nem beszélhetünk. A többszörösen hátrányos helyzetű, alulképzett, sajátos nevelési igényű, halmozott problémahálával küzdő felnőtteknek a mentalitásváltozáshoz komplex fejlesztésre van szükségük, amely hosszútávon kapaszkodót jelenthet a szabadulásra való felkészülésben vagy a prizonizáció negatív hatásai elleni küzdelemben.

1. táblázat: A legveszélyeztetőbb tényezők és a pszichés támaszt nyújtó lehetőségek

Veszélyeztető tényezők	Megóvó tényezők
a bűncselekmény feldolgozatlansága, a büntetettel kapcsolatos gondolatok	munkáltatás és pénzkereseti lehetőség
a házastársakkal kapcsolatos negatív gondolatok	foglalkoztatás és tréningek
a saját gyermekektől eltiltás, elzárás	kapcsolat a rokonokkal
a kapcsolattartás bizonytalansága	támogatottság és barátság a fogvatartotti körben
szeretetkapcsolat hiánya	iskoláztatás, szakmatanulás
magány és szegénység	a személyes szükségletek figyelembevétele
a zárkatársak egymásra gyakorolt negatív hatásai	kulturális tevékenységek, könyvtárhasználat, önfejlesztés
megküzdési stratégia hiánya	egyházak szerepe
a szabadulás utáni élettől való félelem	személyes tervek a szabadulás utáni életre
a különböző típusú ítéletesek közös zárkában tartózkodása (visszaélésekre ad alkalmat)	a rendszer és rendszeresség fejlesztő hatásai
életcél nélküli zárkatársak, akik nem törekszenek a változásra	szakkörök

Forrás: (Antal, Solt 2013) alapján saját szerkesztés

Záró gondolatok

A bizonytalan jövőről Johan Huizinga gondolatait idézhetjük: minden korszaknak megvannak a jellegzetességei, feszültségei, amelyek abból erednek, hogy a jelen magán viseli az elmúlt korszak kiüresedett értékeit és a jövő még formálódó elemeit. Ez a feszültség táplálja az emberiség deviáns magatartását. Az átlagember az információk tömegét kaotikusnak látja, nem tud értékítéletet mondani, nem találja benne a maga helyét. Tényeket és adatokat lát, összefüggéseket nehezen talál (Huizinga 2016). Felerősödnek olyan negatív tendenciák, amelyek az iskolai lemorzsolódás, iskolai kudarcok arányának növekedéséhez és a társadalmi kohézió és esélyegyenlőség lehetőségeinek gyengüléséhez vezetnek. Az oktatás a civilizált világ válságaira maga is válsággal reagál.

A globalizáció okozta dilemmák megoldásában az oktatás körülményeinek megújítása, a tanári tevékenységek kontextusa igényli a módszertani következetességet. Így létrejöhet a társadalmi valóság és az oktatás kapcsolata, amely figyelembe veszi a különböző sérülékeny társadalmi csoportok igényeit, szükségleteit. A neveléstudomány episztemológiai határait kitérítve a pedagógiai tartalom közvetítésének új stratégiáit kínálja fel, amely a rendszer remélt hatékonyságát növelheti. Csíkszentmihályi (2007) is a neveléstudomány határainak bővítését sürgeti. Az elvont információk átadása helyett valamiféle kockázatvállalásra, a tanultak összehangolására is kell tanítani a nemzedékeket. Az oktatásnak a jó társadalom létrehozására és fenntartására kell törekednie, nem a múlt megoldásait kell örökre intézményekbe falaznia.

Irodalom

- Abravanel, R., D'Agnesi, L. (2015). *La ricreazione e finita. Scegliere la scuola, trovare lavoro*. Rizzoli.
- Antal Sz., Solt Á. (2013). A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélték longitudinális vizsgálata. *Börtönügyi Szemle* 1. sz. 65–70.
- Bauman, Z. (2010). *Intervista sull' identità*. Editori Laterza. Roma–Bari
- Boda Zs. (2007). A fejlődés etikája. *Korunk* 18. 5 (2007), 7–28.
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00125/3172.html>. Utolsó letöltés: 2021. 11. 18.
- Bozsó Z., Pappné Baranyi E., Sasvári F. (2018). A hosszú időre elítélt fogvatartottak vizsgálata. *Börtönügyi Szemle* 2018/2. 5–19.
- Burke, P. (1997). Strengths and Weaknesses of the History of Mentalities. In: uő. *Varieties of Cultural History*. Polity Press, 162–183.
- Czoch G. (2006). A mentalitástörténet. In: Bódy Zs., Ö. Kovács J. (szerk.). *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris. 473–500. <https://www.szaktars.hu/osiris/view/body-zsombor-o-kovacs-jozsef-szerk-bevezetes-a-tarsadalomtortenetbe-hagyomanyok-iranyzatok-modszerek-osiris-tankonyvek-2006/?pg=7&layout=s>. Utolsó letöltés: 2021. 11. 18.
- Csépe V. (2011). Valóság vagy álom? A pszichológia és idegtudomány hatása a 21. századi oktatásra. *Magyar Tudomány*. <http://www.matud.iif.hu/2011/09/02.htm>. Utolsó letöltés: 2021. 08. 25.
- Csíkszentmihályi M. (2007). *A fejlődés útjai*. Nyitott Könyvműhely. Bp.
- Di Blasio B., Ács-Bíró A. (2019). Mentalitáskutatás pszichopedagógiai szempontból női fogvatartottak körében. In: Tóth P. et al. (szerk.). *Neveléstudományi kutatások a Kárpát-medencei oktatási térben* pp. 505–519.
https://www.researchgate.net/publication/338149346_Neveléstudományi_kutatások_a_Kárpátmedencei_oktatási_térben_Pedagogical_Research_in_the_Carpathian_Basin_Education_al_Space. Utolsó letöltés: 2021. 09. 30.
- Egyed P. (2010). *Szellem és környezet*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.
- Eliás, N. (1987). *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Fehér M. I. (2001). *Hermeneutikai tanulmányok I*. Budapest, L'Harmattan.
- Girard, R. (1961). *Romantikus hazugság és a regény igazsága*. Paris, Grasse.
- Habermas, J. (1994). *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- Heidegger, M. (1989). *Lét és idő*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Huizinga J. (2016). *A középkor alkonya*. Digi-Book Magyarország Kiadó Kft.
- Huntington, S. P. (2008). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Kiadó.
- Kögler, H. H. (1999). *The Power of Dialogue. Critical Hermeneutics after Gadamer and Foucault*. Cambridge; London, The MIT Press.
- Kuhn, T. (2000). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mead, G. H. (1973). *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Mezey B. (2012). *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó

- Minichiello, G. (2014). *Pensare il conoscere. Pensa Editore*, Lecce.
- Nussbaum, M. C. (1998). Társadalomtudomány női szemmel. *Valóság* 47. 7 (1998), 125–127.
- Pogonyi Sz. (2007). Charles Taylor – filozófia és politika. Doktori Disszertáció. ELTE-BTK, Budapest.
- Revel, J. (1986). *Outillage mental*. In: Burguiere, A. (szerk.). *Dictionnaire des sciences historiques*. Paris, Presses Universitaires de France, 497–498.
- Sen, A. (1993). Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. In: Kindler J., Zsolnai L. (szerk.). *Etika a gazdaságban*. Budapest, Keraban Könyvkiadó. 26–44.
- Szasz, T. S. (2002). A viselkedés játékelméleti elemzése. In: uő. *Az elmebetegség mítosza*. Akadémiai Kiadó. 237–251.
- Taylor, Ch. (1979). *Hegel and Modern Society*. New York, Cambridge University Press.
- Taylor, Ch. (1989). *Source of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge MA., Harvard University Press.
- Taylor, Ch. (1995). *Philosophical Arguments*. Cambridge MA., Harvard University Press.
- Taylor, Ch. (1997). Az elismerés politikája. In: Feischmidt M. (szerk.). *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium, 124–142.
- Várkonyi Zs. K. (szerk.) (2020). *Börtönstatisztikai Szemle 2020*.
https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf. Utolsó letöltés: 2021. 09. 24.
- Várkonyi Zs. K. (szerk.) (2021). *A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve*.
<https://bv.gov.hu/sites/default/files/BVOP%20évkönyv%20-%202020.pdf>. Utolsó letöltés: 2021. 09. 24.
- Veress K. (2001). A dialógus mint létforma. *Kellék* 18–20. (2001), 215–227.
<http://kellek.adatbank.transindex.ro/pdf/18-19-20/016Veress.pdf>. Utolsó letöltés: 2019. 04. 02.